

KUKSALLA, KUUPALLA & ämpärillä

Kirjoittaja Jani Erola

Suomalainen peruskoulu kuuluu maailman tasa-arvoimpiin, mutta perhetaustan vaikutus koulutuksessa näkyy meilläkin. Tasa-arvon edistäminen vaatii toimia erityisesti peruskoulun jälkeisen koulutuksen suhteen.

E TOKSEEN SUOMALAISUUDESTA KUULUU tarina koulutuksesta: maalaiskansalle alettiin parisataa vuotta sitten tarjota koulutusta universaalina, kaikille saatavilla olevana palveluna. Ensin protosuomalaiset suon kasvatit suhtautuivat hie- man nyrpeästi koulupakkoon, mutta kuten **Aleksis Kiven** *Seitsemän veljestä* dokumentoi, ymmärsivät he ennen pitkää koulutuksen arvon ja ryhtyivät sankoin joukoin kouluttamaan itseään ja toisiaan. Kouluun hiihdettiin kesät talvet – edes luonnonvoimat eivät voineet estää suomalaisia levittämästä koulutuksen ilosanomaa.

Aivan varmasti Suomen tavoitteena täytyi olla, että pääsemme maailman koulutetuimmaksi kansaksi. Vuosituhannen taitteessa näytti vihdoinkin siltä, että tavoite oli saavutettu: Suomessa oli enemmän korkeakoulutettua väestöä kuin useimmissa muissa maissa. Ensimmäinen PISA-tutkimus

vuonna 2000 vielä osoitti, että Suomen peruskoululaitos tuotti maailman osaaavimpia oppilaita, kaiken lisäksi suhteellisen edullisesti ja silti tasa-arvoisesti. Paljon itsenäisyyttämme pidempi kansallinen sivistysprojekti oli varmastikin nyt valmis.

Pari vuotta sitten OECD:n koulutustilastot alkoivat kuitenkin kertoa toista tarinaa. Suomen nuori aikuisväestö olikin vähemmän koulutettua kuin järjestön jäsenmaissa keskimäärin. Järkeä oli lapottu päihimme kuksan kanssa koululaitoksessa toista sataa vuotta, sitten vähän isommalla kuupalla laajentamalla toisen asteen koulutusta. Myös muissa maissa oli kuitenkin tajuttu koulutuksen hyödyt ja ryhdytty kouluttamaan väestöä urakalla. Erityisesti satsauksia tehtiin kaikkein tuottoisimpaan osaa järjestelmää korkeakoulutusta laajentamalla.

Muulla tehtiin hyppy suoraan kuksista ämpäreihin. Tähän suomalaisessa koulutuspolitiikassa ei oltu varauduttu. Kuupalla kun on vaikea pärjätä ämpäriä vastaan, vaikka oikein tahtia nopeuttaisi, mutta näiden ämpäreiden hintalappu taas on korkea. Se siitä koulutetusta kansasta!

IHAN TUULESTA TEMMATTUA koulutuseetos ei ole ollut. Suomalainen peruskoulu on kansainvälisesti huippuluokkaa: opettajien osaaminen on huimalla tasolla, opetusohjelma on yksi maailman nykyaikaisimmissa ja luultavasti entistäkin tehokkaampi kansakunnan osaamistason nostamisessa. Oppimistulokset ovat edelleen globaalin kärjen tuntumassa, alueelliset erot edelleen pieniä muihin maihin verrattuna. Järjen lappominen peruskoululaisten päihin on siis tehokasta ja toimivaa.

Peruskoulu toteuttaa niin sanottua ”pelikentän tasaamista” erilaisten väestöryhmien lasten välillä ehkä paremmin kuin mikään muu yhteiskunnallinen instituutio tänä päivänä. Tavoitteena on, että kaikilla peruskoulun päättävillä olisi elämässä vaadittavat perustaidot. Tämän tavoitteen saavuttamisessa on onnistuttu hyvin: heikoimmin pärjäävienkin oppimistulokset ovat varsin hyviä.

Peruskoulu on ollut myös hyvinvointivaltion rakentamisen lippulaivatuos. Vuosina 1972–1977 toteutettu siirtyminen eriytetystä kansakoulujärjestelmästä kaikille yhtäläiseen peruskouluun seurasi muissa Pohjoismaissa toteutettua mallia. Peruskoulu-uudistus on jäänyt yhdeksi niistä harvoista yhteiskunnallisista uudistuksista, joilla tietoisesti pyrittiin ja tutkitusti myös onnistuttiin pienentämään perhetaustan mukaisia sosiaalisia eroja.

Joissakin maissa jo perusasteen opetus on eriytetty ammatilliseen ja akateemiseen polkuun. Näissä maissa (esimerkiksi Saksassa) perhetaustalla on perinteisesti ollut suurempi merkitys kouluttautumisessa. Moni eriytetty peruskoulujärjestelmä on kuitenkin pikkuhiljaa hivuttautunut lähemmäksi Pohjoismaista tuttua universaalia mallia. Esimerkiksi Hollannissa koulutuspolkujen vaihtaminen on tehty helpoksi ja perhetaustan merkitys myöhempien koulutusvalintojen kohdalla ei juuri poikkeava yhtenäisen peruskoulujärjestelmän maista.

K OULUTUS ON VAHVASSA yhteydessä siihen, miten sosiaalista eriarvoisuutta yhteiskunnassa syntyy ja suorastaan toisnetaan. Koulutus on tärkein ammatillista asemaa ja työmarkkinakiinnittymistä selittävä tekijä. Tämän vuoksi sillä on vahva yhteys erityisesti elinkaaren aikana kasautuviin kokonaistuloihin ja varallisuuteen. Myös koulutuksen ja terveyden korrelaatio on vahva.

Jos sosiaalisia eroja joltain osin halutaan yhteiskunnassa vähentää, se onnistuu parhaiten koulutuksen tasa-arvoisuutta vahvistamalla. Yhteiskunnallisen tasa-arvoon vaikuttaminen koulutuksen avulla on kuitenkin yllättävän vaikeaa.

Toisen asteen opinnot ovat meillä suurin virranjakaja. Vaikka umpiperiä ei ole, valinta lukioon menemisen ja ammattikoulun välillä useimmiten ratkaisee, jatkaako nuori toisen asteen päättyessä edelleen korkeasteen opintoihin vai ei.

Toisen asteen koulutusjärjestelmien avoimuutta perhetaustan mukaan on vaikea vertailla maiden välillä. Toisen asteen koulutuksen osalta Suomi ei kuitenkaan vaikuta erityisen tasa-arvoiselta yhteiskunnalta perhetaustan mukaisen valikoitumisen suhteen, pikemminkin olemme hyvää keskikastia. Se, jatkaako nuori lukioon vai ammattikouluun peruskoulun jälkeen, on edelleen perhetaustasta riippuvaista myös Suomessa.

Suomessa tämä valinta tapahtuu peruskoulun arvosanojen ja –teoriansa – lapsen valinnan perusteella. Ne tekijät, jotka ylläpitävät perhetaustan mukaisia eroja arvosanoissa peruskoulussa, selittävät vahvasti eroja lukioon ja ammattikouluun jatkamisessa. Saman tyyppinen järjestelmä löytyy useimmista eurooppalaisista yhteiskunnista. Poikkeuksellista Suomessa on kansallisten tasokokeiden puute: luotamme useimpia muita maita enemmän opettajien objektiivisuuteen arvioinneissa.

K UN KORKEA-ASTEELLE OPINTOIHIN jatkaminen on pitkään ollut kiinni lähinnä pääsykoemenestyksestä, ei perhetaustan mukaisia eroja toisen asteen koulutuksessa ole pidetty merkittävänä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden kannalta. Onko sillä nyt niin väliä, meneekö ammattikouluun vai lukioon ja millä arvosanoilla sieltä lukiosta kirjoitetaan! Jokaisella on kuitenkin vielä mahdollisuus kokeilla onneaan korkeakoulutukseen pääsemisessä pääsykokeisiin osallistumalla!

Vaikka perhetausta onkin myös meillä yhteydessä korkeakouluttautumiseen, on perhetaustalla pienempi merkitys korkeakouluttautumiseen kuin muualla. Suomessa tämä on laitettu usein sisäänottojärjestelmän piikkiin. Tämän vuoksi moni on kauhistunut sitä, että pienentämällä pääsykoekiintiöitä ja laajentamalla toisen asteen opintomenestykseen perustuvaa todistusvalintaa vahvistamme perhetaustan merkitystä koulutuksessa.

Pääsykokeisiin perustuva korkeakoulutuksen sisäänotto on ollut kansainvälinen kummajainen – pääosassa maita hakijat asetetaan järjestykseen toisen asteen opintomenestyksen perusteella. Kuitenkin myös

Suomessa pääsykokeen kautta sisään pääseminen korreloi vahvasti toisen asteen opintomenestyksen kanssa. Korkeakoulutettujen lapset jatkavat ammattikorkeakouluihin huomattavasti muiden perheiden lapsia heikommalla opintomenestyksellä, hyvä aiempi opintomenestys puolestaan hyödyttää eniten korkeakoulutettujen lapsia yliopistoihin pääsemisessä. Näiltä osin järjestelmän suurimpia hyötyjiä ovat olleet kaikkein hyväosaisimpien perheiden lapset.

On epäselvää, onko pääsykokeisiin perustuva korkeakoulutuksen sisäänotto millään lailla tasannut mahdollisuuksia korkeakoulutukseen osallistumiseen. Esimerkiksi jo edesmennyt maita vertailevan koulutustutkimuksen pioneeri, hollantilainen **Jaap Dronkers** piti itsestään selvänä, että pääsykokeille perustuva järjestelmä lisää perhetaustan merkitystä korkeakoulutukseen valikoitumisessa.

K OULUTUKSEN TASA-ARVOISUUS ON kuitenkin monen eri siirtymän kokonaisuus. Jos toisen asteen koulutus ei ole kovin tasa-arvoinen, siinä toteutuvat perhetaustaerot muuttuvat toisen asteen opintomenestykseen perustuvassa valintajärjestelmässä lähes sellaisinaan eroiksi korkeakoulutukseen pääsemisessä. *Laissez-faire*-suhtautuminen toisen asteen koulutuksen perhetausterojen suhteen tulee yhtäkkiä ikävällä tavalla näkyväksi.

Itse pidän myös korkeakoulutuksen suhteellisen tasa-arvoisuuden tärkeimpänä selityksenä peruskoulujärjestelmää. Jos peruskoulu onnistuu parantamaan tehokkaasti kaikkien osaamista ja perhetaustan mukaiset osaamiserot ovat sen lopussa pieniä, tasoittuvat myös erot toiselle asteelle pääsemisessä. Toisen asteen koulutuksen aikana perhetaustaerot koulumenestyksessä luultavasti vahvistuvat. Tällä vahvistumisella on kuitenkin pieni merkitys systeemissä, jossa toisen asteen opintomenestyksellä ei ole ollut suoraa yhteyttä korkeakoulutukseen pääsemiseen.

Näin peruskoulun osaamiseroja tasaava vaikutus on ulottunut pitemmälle kuin useimmat osaavat edes ajatella. Eikä korkeakoulutuksen tasa-arvoisuus ole selittynyt niinkään sillä, että pääsykoe antaa kaikille mahdollisuuden menestyä, vaan pikemminkin sillä, että toisen asteen koulumenestyksestä on ollut vähän hyötyä.

Suomalaista koulutuksellista tasa-arvoa voidaan edelleen parantaa. Ensinnäkin toisen asteen koulutuksen ja siinä menestymisen sosiaalisia eroja voidaan pienentää – oppivelvollisuuden laajentaminen toiselle asteelle tarjoaa tähän mahdollisuuksia, mutta ei yksin riitä. Toiseksi korkeakoulutusjärjestelmää voidaan laajentaa, jolloin kaikenlaisilla valikoitumisprosesseilla on nykyistä pienempi merkitys korkeakouluttautumisessa. Sekä yhdenvertaisuuden että kansallisen kilpailukyvyyn näkökulmasta kannattaisi satsata molempiin. **Y**